



# Uhifadhi wa Utamaduni kupitia Mchakato wa Tafsiri: Mifano ya Tafsiri ya Riwaya za *Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka, Ntulanalwo na Bulhawali*

Nyatichi Makini<sup>1</sup>, Nathan Ogechi<sup>2</sup> & Mosol Kandagor<sup>1</sup>

<sup>1</sup>Chuo Kikuu cha Moi, Kenya

<sup>2</sup>Chuo Kikuu cha Kisii, Kenya

## Article History

Received: 06.11.2024

Revised: 08.01.2025

Accepted: 09.01.2025

Published: 15.01.2025

## Keywords

Skopos

Tafsiri

Uhifadhi

Utamaduni

## How to cite:

Makini, N., Ogechi, N. & Kandagor, M. (2025). Uhifadhi wa Utamaduni kupitia Mchakato wa Tafsiri: Mifano ya Tafsiri ya Riwaya za *Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka* Ntulanalwo na Bulhawali. *Journal of Kiswahili and Other African Languages*, 3(1), 1-11.

## Abstract

Tafsiri ni mchakato wa kuhawilisha mawazo au ujumbe ulio katika lugha ya maandishi kutoka lugha chanzi kwenda katika lugha lengwa. Taaluma ya tafsiri inatumika kama nyenzo ya kueneza utamaduni, maarifa mapya, ujuzi, na uzoefu kutoka kwa jamii moja kwenda nyingine. Makala hii inakusudia kueleza jinsi utamaduni wa Kiafrika unadumishwa na kuhifadhiwa kupitia mchakato wa tafsiri. Makala iljikita katika uchanganuzi wa tafsiri ya *Kaburi Bila Msalaba* (1969) na *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali* (1981). Makala hii ilipania kutoa maelezo jinsi tafsiri ya riwaya hizi ambazo ni hazina ya hifadhi ya utamaduni wa Kiafrika, inavyochangia na kuendeleza uhifadhi wa utamaduni kutoka lugha moja hadi nyingine. Utafiti huu uliongozwa na nadharia ya Skopos inayosisitiza lengo la tafsiri kuzingatiwa kabla ya zoezi la tafsiri kuanza. Data za utafiti huu zilikusanywa kwa kusoma na kuchambua matini chanzi *Kaburi Bila Msalaba na Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka Ntulanalwo na Bulhawali* na matini lengwa, *Unmarked Grave na Mr. Myombekere and His Wife Bugonoka, Their son Ntulanalwo and Daughter Bulihwali*. Makala hii ililenga kuangazia vipengele vya kitamaduni vilivyohawilishwa kutoka utamaduni chanzi na kuingizwa kwa utamaduni lengwa na jinsi vinavyochangia uhifadhi wa utamaduni katika jamii mahususi. Mkabala wa kitaamuli ulitumika katika uwasilishaji wa data. Matokeo yalidhihirisha kwamba vipengele vya kitamaduni vimehawilishwa kutoka lugha moja kwenda nyingine hivyo basi, uhifadhi wa utamaduni umewezeshwa kupitia mchakato wa tafsiri.

Copyright © 2025



## Utangulizi

Tafsiri ni mchakato wa kuhawilisha mawazo ama ujumbe ulio katika lugha ya maandishi kutoka lugha chanzi hadi lugha lengwa. Jilala (2014) anaeleza kuwa kutokana na mwingiliano wa tamaduni na mahusiano ya jamii duniani, tafsiri inatumika kama daraja na kiungo kinachoziunganisha jamii za ulimwengu. Bila mchakato wa tafsiri ingekuwa vigumu kwa jamii kuweza kuwasiliana na kuelewana. Hakuna yule angefahamu utamaduni wa mwingine wala maarifa mapya hayangebadilishwa kutoka jamii moja hadi nyingine. Tafsiri ni desturi ambayo imekuwapo hapa duniani tangu binadamu walipoanza kuwasiliana kwa njia ya midomo (Mwansoko, 1996). Taaluma



hii ilishika kasi binadamu walipoanza kuwasiliana kwa njia ya maandishi. Kwa muda mrefu taaluma hii imetumika kurahisisha mawasiliano kwa kuwezesha watu kuelewana na kufahamiana (Mwansoko, 1996). Taaluma ya tafsiri ni nyanzo ya mawasiliano na utangamano ulimwenguni.

Fasihi tafsiri huwa ni ufunguo wa kujenga daraja la ushirika kwa kuzifahamu jamii zingine. Hadhira lengwa inaweza kujifunza kwa urahisi yanayotokea katika sehemu nyingine ulimwenguni kutokana na kazi za fasihi zilizotafsiriwa. Kwa hivyo, watu wanaotokana na utamaduni tofauti wanaweza kustahikiana na kuvumiliana ili kuimarisha maelewano katika ngazi za kimataifa. Kwa mintarafu hii, viashiria asilia vya utamaduni wa Kiafrika hufafanuliwa kwa tajriba ya wageni ili kujenga ufahamu na utambulisho kwa urahisi kwa bara la Afrika. Fasihi tafsiriwa inaweza kuwa chombo mwafaka cha kujenga na kudumisha mahusiano ya kitamaduni, umoja na utangamano maalum miongoni mwa wanajamii wanaotokana na jamii au mataifa tofauti ulimwenguni (Maitaria, 2016). Uhalisia huu wa maisha unaweza kuwanasua wenyeji kutokana na 'ufinyu' wa mawazo kuhusu mwono – ulimwengu wao.

Fasihi tafsiriwa ni fasihi inayojibainisha kwa kuhusishwa na uhalisi wa mifumo ya lugha na utamaduni wa jamii husika. Kimsingi tungo za kifasihi hutungwa kutokana na mazingira halisi ya jamii na lugha hutumika kama chombo cha kusafirisha uhalisia huu wa kijamii. Fasihi tafsiriwa huwa ni njia ya kusambaza na kuhifadhi utamaduni kutoka jamii moja hadi nyingine. Ni muhimu kuelewa kwamba kutafsiri fasihi si unakili wa kikasuku bali ni uhalisi wa kiubunifu unaojibanisha katika miktadha na mifumo ya lugha, fasihi na utamaduni lengwa. Basi kwa mintarafu hii, fasihi tafsiriwa huchangia uhifadhi wa utamaduni kutoka hadhira asilia hadi hadhira lengwa.

### **Tafsiri na Utamaduni**

Tafsiri na utamaduni ni masuala yaliyo na uhusiano wa karibu na yanahitaji umakini wa hali ya juu. Tafsiri bila kuzingatia utamaduni husika hupotosha ujumbe hata kuathiri lengo la tafsiri. Utamaduni ni hali ya maisha ya watu wa jamii fulani ikiwa ni pamoja na itikadi na imani zao (King'ei, 2010; Al- Hassan, 2013; Mwansoko na wenzake, 2015). Katika zoezi la tafsiri ni lazima mtafsiri azingatie vipengele vyote vya kitamaduni hasa vya lugha chanzi (LC) na lugha lengwa (LL) kwa sababu kila lugha ina utamaduni wake mahususi.

Ei- Dali (2011) aliwahi kusisitiza kwamba utamaduni wa LL usilazimishwe kwa matini asilia. Mtaalamu huyu anasisitiza kwamba kila matini itazamwe kwa kuzingatia utamaduni wa matini na lugha asilia. Katika kila jamii yapo maneno ambayo ni ya kipekee na mara nyingi huwa ni viwakilishi vya utamaduni katika jamii mahususi. Mengi ya maneno haya huwa ni ya kitamaduni na ni rahisi kuyatambua kwa kuwa yanahusishwa na lugha maalum na hayawezi kutafsiriwa kwa njia ya moja kwa moja. Kawaida desturi nyingi za kitamaduni huelezwa kwa lugha ya kawaida ambapo tafsiri ya moja kwa moja huweza kupotosha maana.

Baker (1992) anaeleza kuwa neno katika hadhira asilia huweza kuwasilisha dhana iliyo tofauti kabisa katika utamaduni wa hadhira pokezi. Maneno yanayohusu dini na imani, itikadi na aina ya vyakula, mazingira na mengine mengi hukosa visawe katika lugha nyingine. Kila lugha kama kiwakilishi cha utamaduni mahususi huwa na dhana zilizo na upekee na umahususi maalum ambao unatambulika tu katika lugha hiyo. Ni kweli kwamba utamaduni huipa jamii upekee na kuifanya kutambuliwa kwa njia ya kipekee. Upekee huu ni chanzo cha changamoto za kutafsiri vielelezo mbalimbali vya kitamaduni. Uhamishaji wa vipengele mbalimbali vya kitamaduni huchangia uhifadhi wa utamaduni kutoka jamii moja hadi nyingine kupitia mchakato wa tafsiri.



### **Muhtasari wa matini teule**

Matini chanzi ya kwanza (MC1), ni riwaya iliyoandikwa na Munuhe Kareithi aliyezaliwa katika kijiji cha Mbari - ya - Hwai katika Wilaya ya Nyeri (1969) kisha kutafsiriwa na Chege Githiora mwaka wa (2017). Hii ni riwaya ya kihistoria ambayo iliandikwa wakati wa vita vya Mau Mau nchini Kenya. Vita vya Mau-Mau vilianza mwanzoni mwa miaka ya hamsini miongoni mwa Wakikuyu waliofukuzwa na wazungu kutoka mashamba yao mnamo karne ya 19. Historia hii ya Kenya imefumbatwa kupitia kwa ubunifu wa Kareithi huku akiangazia vipengele mbalimbali vya kitamaduni. Riwaya hii inaangazia historia na utamaduni wa nchi ya Kenya na jinsi walivyojikomboa mikononi mwa mkoloni.

Matini chanzi ya pili (MC2), ni riwaya iliyoandikwa na Anicent Kitereza mwaka wa 1981. Riwaya hii ilitafsiriwa kwa lugha ya Kiingereza na Gabriel Ruhumbika mwaka wa 2002. Kazi hii inahusu utamaduni ambao umepitia hatua mbalimbali za utawala kama vile utawala wa Waarabu, Wajerumani, na Waingereza. Tawala hizi ziliweza kupenyeza tamaduni zao na kuathiri mawazo na matendo ya Kiafrika kwa wenyeji. Elimu na dini zilitumika kwa muda ili kudunisha na kufifisha utamaduni wa mtu mweusi. Kitereza alionyesha jinsi alivyofanikiwa kuzionyesha mila na desturi za Wakerewe na kuzirithisha kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Riwaya hii imeonyesha mzunguko baina ya mtu, utamaduni na muundo wa jamii husika. Kwa kutumia kisa cha kusikitisha, kisa kilichosababishwa na desturi za kabila hilo kwamba mwanamke ambaye hajajaliwa watoto anafaa kuachwa na mumewe, mwandishi ameendeleza ploti ya vitushi vyake kwa kuonyesha raha na taabu, ubaya na uzuri wa kufuata mila na desturi.

### **Mkabala wa Kinadharia**

Makala hii iliongozwa na nadharia ya *Skopos*. Nadharia hii iliasisiwa na Hans J. Vermeer kule Ujerumani mnamo miaka ya 1970. Neno *Skopos* linatokana na neno la Kigriki lenye maana 'nia ya kutafsiri' hutumika kama msamiati wa kiufundi unaorejelea lengo la tafsiri. Kulingana na Vermeer (1989), nadharia ya *Skopos* huchukulia shughuli ya kutafsiri kama kitendo kilicho na malengo. Kabla mtafsiri hajaanza shughuli nzima ya tafsiri ni sharti aelewe lengo la tafsiri yake. Kitendo hicho kinafaa kumlenga mpokeaji katika utamaduni na mazingira ya msomaji. Kwa mujibu wa nadharia hii, zoezi la tafsiri ni tendo linalotekelezwa kwa nia fulani. Lengo la tafsiri ndilo linabaini njia na mbinu zitakazotumika ili kutoa tafsiri yenye usahihi wa kimatumizi kwa hadhira lengwa. Aidha, msisitizo wa tafsiri upo katika uzingativu wa muktadha unaozunguka tafsiri. Misingi na mihimili ya nadharia hii iliongoza mijadala katika kuhakiki na kufafanua masuala ya tafsiri kama mchakato wa kuhifadhi utamaduni.

### **Methodolojia ya Uchanganuzi**

Makala hii imetokana na data za utafiti zilizokusanywa kutoka maktabani kwa kutumia mbinu ya usomaji. Makala ililenga kuangazia vipengele vya kitamaduni vilivyohawilishwa kutoka utamaduni chanzi na kuingizwa katika utamaduni lengwa katika matini teule (MC1 na MC2). Vielelezo vya utamaduni vilivyoteuliwa kama sampuli kutoka matini chanzi na matini lengwa vilipangwa katika kategoria tatu: utamaduni wa mazingira ya kiekolojia, utamaduni wa kijamii na utamaduni nyenzo yaani vifaa vya kijamii. Data hii ilipangwa sambamba ili kueleweka kwa urahisi kwa lengo la kubaini kuwa, taaluma ya tafsiri ni mchakato wa kuhifadhi utamaduni.

### **Usawiri wa Vipengele vya Kitamaduni katika Riwaya Teule**

Kila jamii huwa na mambo yanayobuniwa ili kukidhi utashi na maendeleo yao kwa ujumla. Mambo hayo huwa ni mwenendo wa maisha ya jamii fulani, mtazamo wao na taratibu zao za maisha zinazotofautiana kutoka jamii moja hadi nyingine. Ni wazi kusema kwamba utamaduni huipa jamii upekee na kuifanya itambuliwe kwa njia maalum ulimwenguni. Mila na desturi za jamii husika



hujengwa, hukomaa na kurithishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine. Iwapo hili halitatekelezwa pana hatari ya kufifia kwa utamaduni wake na kwa hivyo, jamii kupoteza utambulisho wake.

Hakuna utamaduni ulimwenguni ambao hauathiriwi na utamaduni mwingine. Hii ni kwa sababu utamaduni ni kitu kinachopanuka na kubadilika kila wakati kutokana na maingiliano baina ya watu wanaotumia lugha tofauti hasa katika mawasiliano yao ya kila siku. Jamii fulani inapokuwa na kifaa fulani cha kitamaduni huku wengine hawana, njia mojawapo ya kuonyesha mahusiano ni kwa utamaduni mmoja kukopa dhana ya kutajia kifaa husika kutoka kwa utamaduni mwingine. Kimsingi, lugha ambazo zimekuwa na mahusiano ya muda huathiriana na kwa hivyo, hurahisisha shughuli ya kutafsiri kinyume na zile ambazo hazijawa na maingiliano yoyote kwa vile hakuna kukopa msamiati. Kila jamii hujiundia msamiati wake kwa namna ya kipekee. Kwa hivyo, uteuzi wa msamiati hujikita kwenye mazingira wanamokulia jamii. Kila jamii ina miundo yake ya kisiasa, uongozi, imani na itikadi mbalimbali ambazo hutofautiana na jamii nyingine.

Dare (2008) anafafanua istilahi hii kwa kusema kuwa utamaduni ni ruwaza ya tabia na mawazo ambayo kundi mahususi la kijamii hujifunza, kuumba na vile vile kushiriki. Anasisitiza kuwa utamaduni ni kibainishi na kitambulisho cha lugha, watu, utaifa na uchumi wao. Kwa misingi hii, utamaduni hudhibiti itikadi, desturi, imani, maadili na amali za jamii. Vipengele hivi vinapodumishwa kwa hadhira lengwa basi utamaduni huhifadhiwa kutoka lugha moja hadi nyingine. Kuna aina mbili kuu za utamaduni: tamaduni nyenzo (vifaa vya kijamii) na utamaduni usio na nyenzo (Mgbemere 2014). Utamaduni nyenzo hushirikisha vitu vinavyoonekana na vinavyogusika. Huwa ni rasilimali na nafasi ambazo watu hutumia ili kufafanua utamaduni wao. Kwa misingi hii, huwa ni pamoja na makazi, ujirani, miji, shule, makanisa, mahekalu, viwanda, misikiti, vifaa na mbinu za uzalishaji bidhaa na mazao, maghala na kadhalika. Mgbemere pia amebainisha utamaduni usio nyenzo kama mawazo yasiyo dhahiri waliyo nayo watu kuhusu utamaduni wao. Utamaduni usio wa nyenzo ni pamoja na imani kuhusu Mungu, ibada, maadili na adabu. Kulingana na migao hii ya Mgbemere (2014) utafiti huu umezingatia kategoria za utamaduni katika migao mitatu ambayo ni:

- i) Utamaduni wa mazingira ya kiekolojia
- ii) Utamaduni wa kijamii
- iii) Utamaduni wa nyenzo yaani vifaa vya kijamii.

### **Utamaduni wa Mazingira ya Kiekolojia**

Kulingana na Newmark (1988) dhana ya ekolojia inahusu tofauti inayotokana na mazingira kama mimea, wanyama na hali ya hewa. Mazingira hurejelea vitu kwa upekee wao. Kwa sababu ya kuwepo kwa hali tofauti za kimazingira, watu hujitokeza na dhana mbalimbali za kutajia vitu vinavyopatikana katika mazingira yao. Ikiwa jamii mbili zinapatikana katika mazingira tofauti kuna uwezekano kwamba kutakuwa na dhana tofauti za kuelezea hali hizi tofauti za kimazingira. Kwa uhalisia huu, mtafsiri atakuwa na kazi ngumu kupata kisawe kitakachoelezea hali hii katika utamaduni tofauti. Hali hii huzua changamoto kwa watafsiri hasa kwa fasihi tafsiriwa kwa sababu tafsiri si zoezi la kubadilisha maana au msimbo bali ni kusafirisha maana kutoka lugha asilia hadi kwa lugha pokezi. Tafsiri ya dhana za kiekolojia huhitaji mikakati mwafaka ili dhana hizo zitafsiriwe ipasavyo kutoka kwa hadhira asilia (HA) hadi hadhira pokezi (HP). Bila weledi huu kwa mtafsiri dhana hizi zinaweza kutafsiriwa kwa njia potoshi na kwa hivyo kukosa kufasiriwa ipasavyo kwa hadhira lengwa. Sehemu hii imeangalia majina mbalimbali ya wanyama kama yalivyotafsiriwa kutoka utamaduni chanzi hadi utamaduni pokezi katika MC2.



**Mf 1.**

...mwili wake wote ukaishia kwa tumbo tu kama mdudu mmoja aitwaye **nalutundubwi**. (Uk. 273)

... all her fresh had deserted wherever else it should normally be and converged on her stomach, which looked like a ball and swollen to bursting like that of the tiny toad **nalutundubwi**. (uk.333)

**Nalutundubwi** ni aina ya chura wadogo wenye rangi ya kijani kibichi, wana sumu na hupenda sana kukaa kwenye majani mabichi. Kulingana na mhimili wa nadharia ya *Skopos* zoezi la tafsiri ni tendo linalotekelezwa kwa nia fulani. Lengo la tafsiri ndilo linalobaini mbinu na mikakati inayotumika ili kuleta maelewano katika HP. Kwa sababu lengo la tafsiri ni kuhifadhi utamaduni basi mikakati kama ufafanuzi na uhawilishaji imetumika ili kudumisha vipengele mbalimbali vya kitamaduni katika hadhira pokezi.

*Ekolojia ya samaki*

Kutokana na kazi ya kuvua, Wakerebe wana vifaa mbalimbali vya kutekelezea shughuli hii na wameibuka na majina ya kutambua aina mbalimbali za samaki. Majina haya yana upekee wao ambao haupatikani katika maeneo mengine.

**Mf 2**

...*humu akakuta kuna samaki mmoja aina ya ensato yaani ensendera; akachukua chombo cha kuchotea samaki katika mtego kiitwacho ekisanzo akamchota, akamvua na kumtupa pwani mchangani. Akaendelea kutafuta kitiro cha tatu alipovuruga akakuta kuna samaki mmoja ya ensanto yaani engonogono.* (uk.51)

... *there he found one tilapia of ensendera kind. He took his hand basket and drew the fish out of the water with it; killed it and tossed it into sand on the beach. He went on to the third chamber and likewise stirred the water of the chamber and in that one too he found a single tilapia, this time the big engonogono.* (uk.75)

Siku hii Leganwa alipovuruga maji alipata samaki mmoja anayejulikana **ensato**, alichukua chombo akamchota na kumrusa mchangani. **Engonogono** ni samaki mnene aina ya **ensato**. Ufafanuzi wa dhana hizi unadhihirisha **ensendera** ni aina ya samaki ambaye ni mdogo na mara nyingi huvuliwa wakati wa mvua. Kulingana na ladha **engonogono** huwa mtamu kuliko **ensendera** na hupendelewa zaidi na Wakerebe. Utamaduni wa lugha ya Kiingereza ulihifadhi dhana hizi katika matini lengwa ya tafsiri kwa sababu mtafsiri alishurutishwa na lengo la tafsiri. Kulingana na nadharia ya *Skopos* Reiss (1990) anasisitiza kwamba mara tu mtu anabaini nia ya tafsiri, basi mikakati mwafaka kama vile ufafanuzi, urekebishaji na uundaji mpya wa matini hujitokeza. Kutokana na mawazo haya mtafsiri ameibuka na mikakati ya kufanikisha zoezi zima la tafsiri. Kwa njia hii vipengele mbalimbali vya kitamaduni huhifadhiwa kutoka lugha moja hadi nyingine.

**Mf 3**

...*Lweganwa na Myombekere wakawapa sehemu yao ya ugali na chungu cha kitoweo cha samaki waitwao enembe.* (uk.81)

...*Lweganwa na Myombekere ate theirs separately which was Obwita with a relish, enembe.* (uk.112)



*Enembe* ni aina ya samaki mnono asiye na magamba mwilini na huvuliwa kilindini. Mtafsiri ameibuka na mkakati wa ufafanuzi ili kuwezesha hadhira lengwa kuelewa kulingana na nadharia ya *Skopos*. Dhana hizi zimedumishwa kama njia moja ya kuhifadhi utamaduni asilia kwa hadhira pokezi.

*Ekolojia ya ndege*

Kitereza ameazima vipengele vingi vya kitamaduni kutoka jamii yake ya Kikerewe ili kuisanifu kazi yake ya fasihi na kuipatia utambulisho.

#### Mf 4.

*...baada ya kutembea kwa muda, walisikia majogoo yakiwika, baadaye wakaona kumepambazuka, halafu wakasikia ndege wa amabundazi wakiimba kasha wakaanza kujiona viganja vyao. (uk.86)*

*... they had been walking for a fairly long time when they heard cocks from everywhere. Before long, it was the night sky of men's pre-dawn. After a while the amabundazi birds cried out with their thick voices. (uk. 122)*

*Amabundazi* ni aina ya ndege anayetoa sauti yake asubuhi na mapema ili kutangazia Wakerebe kwamba kumepambazuka. Aina hii ya ndege hapatikani katika utamaduni wa lugha ya Kiingereza ndio maana haijakuwa rahisi kutafsiri dhana hii kwa utamaduni lengwa. Kulingana na nadharia ya *Skopos* mtafsiri amelazimika kuibuka na mikakati ya uhawilishaji na ufafanuzi ili kufanikisha zoezi zima la tafsiri. Mikakati hii hurahisisha dhana hizi kwa utamaduni lengwa kwa kuzitolea ufafanuzi baada ya kuhawilisha dhana hii kwa hadhira pokezi. Dhana hizi zikidumishwa huwa ni njia ya kuhifadhi utamaduni.

*Ekolojia ya Miti na Majani*

Mahusiano ya binadamu na mazingira yake ni jambo la kawaida kiasi kwamba hakuna msanii atakamilisha utunzi wake bila kuleta mahusiano haya kwa uwazi kwa kazi ya fasihi. Kitereza katika riwaya yake ametaja aina mbalimbali za miti na jinsi inavyotumiwa katika jamii kwa ajili ya matumizi yao.

#### Mf 5.

*....mtumbi ule wa embeterero ulikuwa umechongwa kutoka katika mti wa muzungute uliokuwa unavisha pombe haraka sana. (uk.74)*

*...the fermentation dugout in question was of muzungute tree, famous for yielding good beer. (uk. 105)*

*Muzungute* ni aina ya mti unaotumika kutengeneza mitumbwi ya kukanyagia pombe ya ndizi. Mti ulijulikana kwa umaarufu wake kwa kazi hii. Kwa hivyo, wangechimba shimo kisha vipande mbalimbali vya *muzungute* vingetumika ili kupata matokeo bora. Uhalisia huu wa *muzungute* umemshurutisha mtafsiri kuzuka na mikakati mwafaka ya kutafsiri dhana hii ili kudumisha utamaduni wa MC. Kulingana na mihimili ya nadharia ya *skopos* msisistizo upo katika uzingativu wa muktadha unaozunguka tafsiri. Mkutadha humfunga mtafsiri kuzuka na mbinu zitakazofanikisha mawasiliano kwa HP.

Aidha, katika riwaya ya *Kaburi Bila Msalaba* upekee wa mazingira umeshirikishwa katika kazi ya fasihi. Mtunzi huyu pia ameangazia aina mbalimbali za miti na majani katika kazi yake.

#### Mf 6.



...Mumbi aliingia hapo shambani kama alivyoamriwa. Majani mengi yaitwayo "mshika kondoo" yalishikilia nguo zake na miguu. (uk.11)

...when Mumbi got inside the farm plants known as *mshika kondoo* clung to her clothes and legs. (uk.10)

Katika mchakato wa tafsiri ilimwia vigumu kutafsiri dhana hii kwa lugha ya Kiingereza. Dhana hizi zinapohawilishwa jinsi zilivyo basi inakuwa ni njia moja ya kudumisha utamaduni wa hadhira chanzi hadi hadhira lengwa. Mtafsiri anadumisha dhana hizi ili kuafiki lengo la tafsiri jinsi inavyowekwa wazi na nadharia ya Skopos.

#### Mf 7.

...Meja Blue na Wahu walikwenda kwa miguu mpaka karibu na **Mugumo**, yaani mti mkubwa ulio karibu na shule ya Kiamwangi. (uk.19)

...Meja Blue and Wahu walked up to near the huge **Mugumo** tree that was close to Kiamwangi school. (uk.17)

Katika MC1 Meja Blue alikuwa anaelekea mjini lakini mpenzi wake alikuwa anamsindikiza. Walipofika maeneo haya walisimama kisha Wahu akamuaga mwenzake. Kisawe cha *mgumo* inawezekana kilikuwepo lakini lengo (skopos) ilimlazimisha mtafsiri kulitumia jinsi lilivyo ili kuhifadhi utamaduni wa lugha chanzi. Mikakati hii ya tafsiri imeibuka kutokana na skopos ya matini yaani nia ya tafsiri.

#### Utamaduni wa Kijamii

Dhana ya utamaduni wa kijamii hushirikisha mawazo na imani kuhusu miungu, ibada, maadili na adabu pamoja na masuala mengine yasiyo dhahiri. Kupitia kwa migogoro mbalimbali katika matini teule, imani, falsafa zao, desturi na kanuni zao katika jamii zinaweza kujidhihirisha. Utamaduni wa kijamii huwa na uhusiano wa karibu na fasihi tafsiriwa. Kwa njia moja au nyingine utamaduni wa kijamii huathiri fasihi.

#### Mila na Desturi

Kwa mujibu wa Abbas (2015), vipengele kama utamaduni na desturi za kitamaduni ni ngumu kutafsirika hasa kama mtafsiri anataka kudumisha muundo na muonjo wa dhana zenyewe. Ili kufanikiwa kutafsiri dhana hizi sharti mikakati mwafaka ishirikishwe ili kupata tafsiri bora. MC2 imedhihirisha ukweli huu wa mila na desturi za Wakerebe.

#### Mf 8.

Myombekere alipotupa macho yake mlangoni mwa mji wake, akaona ya kuwa kulikuwa na mkwe wake. Aliponyoosha mguu wake kwenda kumkaribisha mgeni, na alipoangaza macho yake akaona kuwa kulikuwa na mama mkwe pia! Hima! Akarudi nyuma na kugeuka upesi ili wasionane naye uso kwa uso, na mama mkwe naye akasimama pale pale langoni mwa mji.

...katika mila za Abakerebe wote wakwe hukimbiana daima: mama mkwe humkimbiana mkwe wake, kadhalika mkwe naye humkimbiana mama mkwe wake, na hiyo ndiyo heshima katika Ukerewe nzima. (uk. 6)

Myombekere looked up towards the gate of his home and saw that the visitor was none other than his father in law and got up and hurried to meet him. However, he had made a



*couple of steps when he saw his mother inlaw too. So he had to withdraw, walking backwards, and likewise his mother in law stood still near the kitchen utensils platform.*

*...Wakerewe customs demanded that parents -in -law and their children-in-law of the opposite sex avoid each other: the mother - in- law avoids her son- in- law and likewise the son- in - law. There is no greater sign of respect than that among the Wakerewe. (uk.6)*

Mchakato wa tafsiri husafirisha desturi hizi kutoka lugha moja hadi nyingine. Kwa misingi hii, viashiria vya utamaduni husafirishwa kutoka matini chanzi hadi matini tafsiriwa. Mtafsiri huibuka na mikakati ya kuhawilisha utamaduni wa jamii bila kuzua utata. Mikakati hii inakubalika na nadharia ya *Skopos* ambayo inasisitiza lengo la tafsiri. Iwapo lengo ni kudumisha utamaduni wa kijamii kwa hivyo mikakati kama udumishwaji na upanuzi maana itatumika ili kuafikia lengo hili.

### **Imani ya Dini**

Newmark (1988) anasema kuwa utamaduni ni njia ya maisha ya jamii fulani itumiayo lugha kama kifaa cha mawasiliano. Mtafsiri anatatizika kutafsiri dhana za imani ya dini. Changamoto hii ya tafsiri hutokea kwa sababu kuna dhana zinazopatikana katika utamaduni chanzi na dhana hizo hazipatikani katika utamaduni lengwa. Mara nyingi inakuwa vigumu kupata kisawe kinachoafiki hali hii. Kwa hivyo, mtafsiri analazimika kudumisha vipengele vingi vya imani ya dini katika mchakato wa tafsiri. Mwandishi wa MC2 ameshirikisha vipengele vingi vya imani ya dini.

#### **Mf 9.**

*...sisi maskini makimbilio na maponeo yetu daima huwa ziwani. Kama mugasa, muungu wa bahari, akikupa Baraka zake, unaweza kupata faida ya kufaraji kazi yako. (uk.81)*

*...the succorer and last resort of the poor man is always the sea. When mugasa decides to smile on you, you get a catch enough to get you through your needs at the moment. Mogasa gave the catch. (uk.113)*

Katika jamii hii maisha yako yakienda salama ukiwa mvuvi basi huyo huchukuliwa kuwa ni *mugasa* ambaye anaaminiwa kuwa Mungu wa bahari anayewabariki watu wake. Wakerebe waliamini kuwa ukikosa kuvua samaki wengi tena wakubwa bila shaka *mugasa* hajakubariki. Dhana hii ya *mogasa* imedumishwa kwa utamaduni lengwa kupitia mchakato wa tafsiri.

Aidha, riwaya ya *Kaburi Bila Msalaba* imetumia vipengele vya imani ya dini. Wahusika wanaamini kwa uwezo wa imani hii ya kidini.

#### **Mf 10.**

*“...Uuuu! Ngai. Ni kosa gani tumefanya hata ikatubidi kuadhibiwa hivi? Uuuu uui uuiiii.” Akajisemea mwenyewe baada ya Mumbi na askari kutoka nyumbani. (uk.77)*

*“...Uui Ngai! What have we done to deserve all these suffering?” she said to herself, watching Mumbi and the Home Guards as they left the compound (uk. 68)*

Newmark (1988) amekili ni vigumu kutafsiri dhana hizi kwa lugha tofauti kwa sababu dhana hizi huwa na upekee wao. Imani ya dini hujikita katika muktadha na mazingira maalum. Mtafsiri akielewa lengo la tafsiri jinsi nadharia ya *Skopos* inavyosisitiza basi hubuni mbinu za kuhifadhi utamaduni kwa hadhira pokezi.



### Shughuli za Kazi

Jamii ya Wakerewe ni wavuvi kwa sababu wanaishi karibu na ziwa. Kwa misingi hii huwa na dhana mbalimbali kurejelea shughuli zao za kazi. Katika MC2 mtunzi amejumlisha shughuli za wanakijiji katika utunzi wake.

#### Mf 11.

...tulipofika kwa **omofumu** (mganga) akatuagua kweli. Wake wenzangu ramli hiyo iliwapiga mweleka chini, nyuso zao zikaiva kwa kuona haya. (uk.21)

...when we all went to **omofumu** (diviner) together to know the truth, my husband's other wives were indeed revealed to be the culprits. (uk.28)

Baada ya Bugonoka kujifungua watoto walipokumbwa na magonjwa mitishamba ya **omofumu** iliwaponya. Katika mazingira ya watu wanaoenda hospitalini kwa ajili ya matibabu inawawia vigumu kuelewa lakini baada ya dhana kutolewa maelezo inaeleweka kwa hadhira lengwa. Hii ni kutokana na maelezo ya nadharia ya *Skopos* inayoleta ushikamani maana kati ya matini asilia na matini lengwa.

### Utamaduni Nyenzo

Mgbemere (2014) anaeleza kwamba utamaduni wa nyenzo hurejelea vitu vinavyoonekana, raslimali na nafasi ambazo watu hutumia ili kufafanua utamaduni wao. Hivi ni pamoja na makazi, mavazi, viwanda, vyakula na vifaa vya kuzalisha mazao yao mbalimbali. Mifano ifuatayo inadhahirisha mifano ya utamaduni nyenzo kutoka MC1 na MC2.

### Vyakula na Vinywaji

Vyakula na vinywaji ni muhimu katika kudumisha uhai wa wanadamu katika jamii. Lugha, kama sehemu ya utamaduni, hutofautiana katika kusawiri vyakula na vinywaji kutoka jamii moja hadi nyingine. Baker (1992) anahoji kwamba kauli zinazorejelea vyakula na vinywaji hazitafsiriki moja kwa moja kila wakati. Hii ina maana kwamba dhana za lugha chanzi hazijulikani katika lugha lengwa na kwa hivyo, zinamlazimisha mtafsiri kuzuka na mikakati maalum itakayofanikisha mchakato wa tafsiri. MC2 imedhahirisha mifano hii.

#### Mf 12.

....kwa wepesi Bugonoka akaingia nyumbani kuleta **Obwita** na chungu cha kitoweo. Chungu cha kitoweo kilikuwa kimefunikwa juu yake na **ekibo**, yaani kikapu kidogo kitumiwacho kuweka ugali. (uk.7)

..In no time she was back in the house and out again with a dish of **obwita** too was covered by **ekibo**, just as the bowl of **obwita** was covered. (uk.9)

Kutafsiri dhana ya **obwita** katika utamaduni wa kigeni si rahisi kwa hivyo mtafsiri amedumisha dhana hii katika tafsiri yake. Uhawilishaji wa dhana hii katika utamaduni wa kigeni ni njia moja ya kuhamisha utamaduni kutoka hadhira chanzi hadi hadhira lengwa. Dhana hizi zimedumishwa kwa mujibu wa nadharia ya *Skopos* ili kuleta ushikamani maana kwa HL. Aidha, katika riwaya ya *Kaburi Bila Msalaba* kuna matumizi ya dhana zinazorejelea uhalisia wa vyakula na vinywaji katika jamii hii. Upekee wa mazingira hutumia dhana kwa umahususi wake ambazo si rahisi kupatikana katika muktadha mwingine.

#### Mf 13.

.... Kagwe alipika **ugali** wakala na kunywa kwa chai. (uk.21)



...Kagwe cooked some ugali which they had with tea. (uk.20)

Mtafsiri anahawilisha kipengele hiki jinsi kilivyo na kisha kukitolea maelezo ili kuleta mawasiliano kwa hadhira pokezi. Kulingana na nadharia ya *Skopos*, mtafsiri amelazimika kufanya hivyo kulingana na lengo lake la tafsiri. Kwa kutumia mkakati wa ufafanuzi dhana hii imedumishwa katika hadhira pokezi.

*Vifaa vya Kazi*

Watunzi wa kazi za kifasihi husawiri uhalisia wa vifaa vinavyotumika katika jamii kwa njia ya kipekee. Kitereza ameelezea uhalisia huu katika riwaya yake.

#### Mf 14.

*Alipotoka pahali pa kusekua maziwa, akaenda nje na empiki (chombo cha kuwekea moto. (uk.167)*

*While still churning her milk, she got up from the churn with her empiki for scenting milk containers to fetch fire for putting in it from the courtyard fireplace. (uk.216)*

*Empiki* ni chombo cha kuchukulia moto na vijiti wa kufukizia vyombo vya kuwekea maziwa yawe na ladha nzuri. Kupitia mikakati mbalimbali ya tafsiri dhana hii imeweza kuhawilishwa katika utamaduni lengwa. Hii huwa ni njia moja ya kuhifadhi utamaduni asilia kwa hadhira pokezi kupitia mchakato wa tafsiri. Kwa kuzingatia lengo la tafsiri kulingana na nadharia ya *Skopos* basi vipengele vingi vya kitamaduni vimedumishwa kwa hadhira pokezi.

#### Hitimisho

Makala hii imechunguza vipengele mbalimbali vya kitamaduni katika MC1 na MC2 na jinsi vinavyotumiwa kuhifadhi utamaduni katika jamii husika kupitia mchakato wa tafsiri. Imebainika kuwa maneno yanayowakilisha dhana za kitamaduni hayatafsiriki kwa urahisi na hivyo basi humshurutisha mtafsiri kutafuta mikakati itakayomsaidia kuhawilisha utamaduni wa hadhira asilia hadi kwa hadhira lengwa. Mikakati iliyotumiwa ni ufafanuzi na uhawilishaji wa dhana hizo za kitamaduni. Dhana hizi nyingi zilidumishwa katika matini tafsiriwa kisha maana na ufafanuzi wa maneno hayo kutolewa kwa hadhira lengwa. Nadharia ya *Skopos* ni muhimu kwa Makala hii kwa sababu imeonyesha ni jinsi gani ushikamani wa maana katika MC umeafikiwa katika matini tafsiri. Ushikamani maana umeafikiwa kwa kumsaidia mtafsiri kuibuka na mikakati ya kutafsiri vipengele vya kitamaduni kwa njia isiyotatiza maana. Kwa kutumia mikakati mbalimbali utamaduni umehifadhiwa kupitia kwa mchakato wa tafsiri.

#### Marejeleo

- Abbas, I. (2015). *Euphemism and (Self-) Censorship: Strategies for translating taboos into Arabic*. Tasnifu ya Uzamifu. Chuo Kikuu Cha Concordia. Haijachapishwa.
- Al-Hassan, A. (2013). "The Importance of Culture: Should Culture be Translated?" *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Juz 2(2): 96-100.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
- Chege, G. (2017). *Unmarked Grave*. Phoenix Publishers.
- El- Dali (2011). "Towards an Understanding of the Distinctive Nature of Translation Studies." *Journal of King Sand University- Language and Translation*. Juz. (23): 29-45
- Dare, S. O. (2008). *Theatre and the Celebration of the Materia Aspect of Culture in Contemporary Nigeria*. Nigeria.
- Jilala, H. (2014). Mchango wa Tafsiri za JK Nyerere katika Maendeleo ya Fasihi ya Kiswahili. *Mwanga wa Lugha*, 8(1), 75-88.
- Kareithi, P. M. (1969). *Kaburi Bila Msalaba*. Phoenix Publishers.



- 
- King'ei, K. (2010). *Misingi ya Isimujamii*. TATAKI
- Kitereza A. (1981). *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali*. Tanzania Publishing House.
- Kitereza A. (2002). *Mr. Myombekere and His Wife Bugonoka, Their Son Ntulanalwo and Daughter Bulihwali*. Mkuki wa Nyota Publishers.
- Maitaria, J. N. na Momanyi, C. (2016). 'Visawe katika Methali Tafsiriwa za Kiswahili' katika Jilala, H. *Nadharia za Tafsiri, Ukolimani na Uundaji wa Istilahi*. Daudi Publishing Company Ltd kur. 275-293
- Mgbemere, C. D. (2014). Cues in Igbo Cultural Matrix: Analysis of Achebe's Arrow of God. *Journal of Culture, Society and Development- An open Access International Journal Vol 4*. 2014
- Mwansoko, H. J. M., Mekacha, R.D.K., Masoko, D. L. W., & Mtesigwa, P. C. K. (1996). *Kitangulizi cha Tafsiri: Nadharia na Mbinu*. TUKI
- Mwansoko, H. (mh) (2015). *Kitangulizi Cha Tafsiri: Nadharia na Mbinu*. Toleo la nne. TUKI
- Newmark, P. (1988). *Approaches to Translation*. Shanghai Foreign Language Education Press.
- Reiss, K. (1990). *Towards General Theory of Translation Action. Scopos Theory Explained*. Routledge.
- Ruhumbika, G. (2002). Tafsiri za Fasihi za Kigeni katika Ukuzaji wa Fasihi ya Kiswahili, katika Fasihi III, Makala ya Semina za Kimataifa ya Waandishi wa Kiswahili, TUKI,
- Vermeer, H. (1989). 'Skopos and Commission in Translational Action' katika Chesterman, A (ed). *Readings in translation theory*. Pp 99-104.